

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

BRANCH IN NOVI SAD

SERBIAN LITERATURE TODAY
(Proceedings of the Round Tables
2014 – 2017)

Editor

Academician

Miro Vuksanović

Novi Sad

2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОГРАНАК САНУ У НОВОМ САДУ

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ ДАНАС
(зборник радова са округлих столова
2014 – 2017)

Уредник
академик
Миро Вуксановић

Нови Сад
2018

Јован ДЕЛИЋ¹

ЧУДО ОПСТАНКА И ОСВАЈАЊЕ ПРОСТОРА СЛОБОДЕ

Покушаћу да свој прилог поставим проблемски: да га изложим као уланчан систем питања и одговора – при чему ће питања бити имплицитна – надајући се да ће колеге понудити своје визије развоја српске књижевности друге половине XX стољећа, са свим условностима које термин *развој* неизоставно прате.

Стољеће иза нас се одавно склопило. Штавише, ми смо деценију и по у новом стољећу и миленијуму. Присјетимо се: прије сто година та прва деценија и по била је цијела једна епоха – *Злајно доба* или чак *злајни вијек* српске књижевности. То је такође аргуменат у корист овога округлог стола и разговора.

Које су то кључне особине стољећа иза нас, двадесетого вијека, и да ли је – и какве је – одговоре на њих понудила српска књижевност?

То су, по мом мишљењу, прво, *свјетски рат*ови, и то два у распону од двадесет година. Требало је да прође Први свјетски рат, па да се створи појам *свјетски рат*; да људима дође до свијести да је горела планета. Требало је да прође Други свјетски рат, па да се схвати да је он почео 1939. године. Та два рата најочевидније показују колико је човјек ирационално биће: стравична крвопролића и дотад невиђени људски губици нијесу спријечили нову катаклизму. Није никад сувишно подсјетити на жртве: у Првом свјетском рату Србија је изгубила трећину свога становништва, а то ће рећи око половине мушке, најснажније, репродуктивно у сваком погледу најплодније популације.

Тешко је замислити опстанак земље која је била без највећег дијела мушког становништва, без војске на својој територији. И поред најхладније дистанце, Први свјетски рат је библијско чудо опстанка.

Други свјетски рат је узео око 2.000.000 жртава на територији Југославије. Број је застрашујући, без обзира на то ко су убице, а ко жртве.

¹ Проф. др, професор књижевности, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
E-mail: jovandelic.delic@gmail.com

Друга тековина двадесетог вијека су, вјероватно, логори: аустроугарски, фашистички – њемачки и усташки, и стаљинистички. Српске жртве и страдања ни у логорима Првог, ни у логорима Другог свјетског рата није су описани. Ни стаљинистички логори, у оној мјери у којој су се тicali Срба. Тема Голог отока отворана је драматично; отворала ју је књижевност. Историјска наука је велики дужник овом комплексу питања.

Треће обиљежје вијека вјероватно су *комунистичке револуције и контрареволуције*. Револуције су започеле као крвава социјална утопија, а завршиле се као не мање погубна антиутопија.

Што се нас тиче, свакако је обиљежило стољеће *двосјруко сиварање и разарање Југославије* као посљедица глобалних друштвених промјена и потреса.

Вијек је обиљежио и неслућени *техничко-технолошки напредак*. Колико је тај напредак опасна и двосмислена ствар најбоље су показале *атомске бомбе* као резултат и један од врхова тога напретка. Двије атомске експлозије обиљежиле су крај Другог свјетског рата, али су бомбардовања српских територија осиромашеним уранијумом обиљежила животе и умирања превасходно Срба, Албанаца и муслимана на тим територијама за дуже вријеме. Крај двадесетог и почетак двадесет првога вијека обиљежиле су *велике сеобе народа*. Што се Срба тиче, српска Велика сеоба је била неупоредиво мања од сеобе Србаља у двадесетом и двадесет првом вијеку. Она прва је била у знаку борбе за очување идентитета, ма како трагичан исход био; ова друга, готово по правилу, доводи идентитет у питање, али исход још не знамо. Историјске исходе је тешко пројектовати, и ако су одувијек пројектанти мислили обрнуто. Изгон и прогон Срба из Републике Српске Крајине и са дјелова територија данашње Босне и Херцеговине таква је и толиких размјера да му нема поредивог у српској историји. Сирија, чију драму данас гледамо, прво се догодила Србима, с тим што је Србија тада била најусамљенија земља на свијету. Сирија то, ипак, није.

Технички напредак укинуо је један жанр – укинуо је преписку писмима. Самим тим и роман у писмима је добио нове перспективе: очекујем неки роман у електронској преписци односно у СМС порукама. Владан Матијевић је тако нешто најавио књигом *Врло мало свейлоси*. Тешко је очекивати да ће неко некад штампати преписку писаца XXI вијека, мада нас Басарина и Јерговићева преписка опомиње да је то могуће учинити и сачуваним електронским писмима.

Српска књижевност и српски духовни простор драматично се сужавају у XX стољећу. То је парадоксално, али је тако. И то не само у односу на Југославију, већ у односу на српски духовни простор прије Првог свјетског рата. Присјетимо се одакле долазе Дучић, Шантић, браћа Ћоровићи,

Иво Ђипико, Вељко Милићевић, браћа Поповићи, Иво Војновић, Иво Андрић, Милош Црњански...

Данас је и јужнословенска књижевна заједница разорена. Разорен је и српскохрватски језик, и много тога што је на њему створено. Српски писци у Хрватској, па чак и у Црној Гори, насилно се претварају у писце у егзилу и у књижевност у егзилу. Ко њих пита што они свој простор осјећају као свој, односно српски духовни простор. Сада то као егзил треба да потврди и Србија, односно српска наука. То ће многе српске политичке оријентације прихватити; опасно је ако то безрезервно прихвати и српска наука.

Разарање српског духовног простора, српског језика и цјелине српске књижевности, али и комплетне духовности уопште, има своју дугу традицију. Нове државе, нови језици, нове цркве, нове књижевности резултат су једног старог пројекта који је објелодањен у вријеме анексије и окупације Босне и Херцеговине још поткрај XIX вијека, а онда у XX стољећу. Тај пројекат је патентирао Бењамин Калај. Тај пројекат се преко сто година реактуелизује у кризним временима. Муслимани, који су од седамдесетих година вјерским именом означавали и нацију, посегнули су за етникумом Босанци или Бошњаци са претензијама да тим именом покlope и посвоје све што оно имплицира. Преко ноћи је *босански/бошњачки* на највећем броју западних универзитета постао лингвистички термин и равноправна ознака за такозвани БХС језик, са амбицијама да се прошири и на језик Срба у Босни и Херцеговини. Да не би Славенка Терзића и његове књиге *Сџара Србија*, тај би термин, као и изворно значење појма *Јужна Србија*, био заборављен. Само још понеки независан и духовно изграђен човјек међу муслиманима, какви су Меша Селимовић и Емир Кустурица, може да каже да је Србин и да припада српској књижевности и култури, а да то и њему и нама чини част и служи на част.

Од средине шездесетих година књижевност је, посебно у Београду, имала функцију освајања социјалних слобода и забрањених простора духа, односно разбијања табу тема. Од средине шездесетих па до краја осамдесетих књижевност је нешто значила. У Београду су мјесечно излазила три велика часописа (*Дело*, *Савременик* и *Књижевност*), и двије озбиљне књижевне ревије (*Књижевне новине* и *Књижевна реч*) петнаестодневно, сви у респектабилном тиражу. Удружење књижевника Србије (Француска 7) било је центар одбране људских и стваралачких слобода, најслободнија адреса коју сам знао. Београд је имао неколике моћне издавачке куће: „Просвета“, „Нолит“, „БИГЗ“, „Рад“... Све је то лањски снијег. Умије слобода бити варка.

Данас се о *српској њрози данас* говори још само у Билећи, захваљујући врсном приповједачу Радославу Братићу и покојном Николи Асановићу,

човјеку који је сав био чиста духовна енергија, и у Трстенику, захваљујући новосадском, и мом, студенту, данас истакнутом српском пјеснику Верољубу Вукашиновићу. У Београду и у Новом Саду тешко да можете организовати књижевно вече на којем ћете окупити стотинак људи.

Данас све што се уради почива на личној жртви и личном подвигу, чак ако иза тога стоји и нека озбиљна институција. У том смислу ваља истаћи уредничке и издавачке подухвате Гојка Тешића. Догађаји за савремену прозу били су повраци Григорија Божовића, Станислава Кракова и Драгише Васића из утуљене баштине у српску прозу и у књижевни, истина постхумни живот, да употребим овај помало апсурдни и цинични оксиморон.

Задата и договорена међа нашега разговора су два модерна класика: Иво Андрић и Милош Црњански. Природно и разложно. Обојица су највиши ниво; обојица су загледана у таму историје и у своје вријеме; с њима су почели процеси који још трају; обојица су пјесници.

Иво Андрић нема критичко издање својих сабраних дјела; чак ниједне књиге. Задатак српске културе је да се то издање уради. *Проклећа авлија* је синоним савршене прозне књиге и вјероватно је најпроученије Андрићево дјело, али зато *Травничка хроника* вапи за новим читањима и тумачењима. То је несумњиво велик и недовољно прочитан роман. Андрићеве приповијетке су сам врх у томе жанру. Пишчев однос према прошлости је узоран и поучан. Ваља запамтити реченицу: „Прошлост је оно што остаје”. Андрићев однос према миту је један од најсложенијих и најдрагоцјенијих, поредив са односом свјетских писаца према миту. По том односу најближи је Томасу Ману, према коме су свој однос према миту градили Борислав Пекић и Данило Киш. По вишевијековном временском одсјечку, захваћеном романом *На Дрини ћуприја*, он је такође претеча необичног хронотопа какав је Пекићев у *Злајном руну*, а нарочито у *Новом Јерусалиму* и Кишов у *Гробници за Бориса Давидовича* и *Енциклопедији мртвих*. Његов за живота завршени, а постхумно објављени приповједачки вијенац *Кућа на осами* достојан је највећег мајстора приповијетке.

Зашто Андрић није за живота објавио ову књигу? Зашто није објављивао од 1961? А писао је непрестано и, ево, имао завршену књигу.

Присјетимо се: *Лица* су дочекана хладно и уздржано, а познаваоци прилика око часописа *Дело* из 1960/61. могли би штошта посвједочити. Бојати се да живих нема, а све су прилике да је припреман напад на Андрића од тзв. „модерниста” у часопису *Дело* и да је тај напад спријечила вијест о Нобеловој награди. Поуздано знам да се Андрић веома обрадовао раду Војислава Ђурића управо о *Лицима*. Андрић послје 1961. није објавио нову књигу за свога живота.

Са Црњанским, а нешто мање са Андрићем, почиње поетизација прозе. Цијеле странице *Друје књије Сеоба* могу се „превести” у слободне стихове. Слично се може урадити са уводном причом у Кишовим *Раним јагма* или са бројним страницама Селимовићевог романа *Дервиш и смрт*. Мирослав Јосић Вишњић је видио у Црњанском најближег књижевног претка управо због лирског и поетског у његовој прози. Тај исти Јосић Вишњић има и *Роман о роману*, с несумњивом алузијом на Стерију и са Стеријиним дјелом у подтексту. Ма колико било парадоксално и невјероватно, један велики класициста – класицистичка громада – Стерија, био је инспиративан и за српску авангарду (*Без мере* Марка Ристића), и за савремену прозу (Мирослав Јосић Вишњић), да не спомињемо српске пјеснике послје Другог свјетског рата (Васко Попа, Јован Христић, Иван В. Лалић). Мој колега Предраг Петровић поиграо се Стеријиним насловом да би описао „авангардни роман без романа”, а Михајло Пантић је слично означио Кишову *Мансарду*: „роман о роману без романа”.

Мој професор Никола Милошевић највише је од свих Црњанских дјела цијенио *Друју књију Сеоба*, а није високо мислио о *Роману о Лондону*. То је, међутим, дубока и претужна књига којом се, на необичан начин и у другим околностима, наставља прича о сеобама и изгнанству. Тема емиграције и туђине добила је на значају. У тематском смислу, овај роман је претеча Пекићевих *Писама из туђине*.

Зашто се убио Рјепнин?

То је велико питање Црњанске прозе. Одговор није у Црњанским кризама. Ова велика књига о емиграцији актуелнија је него икад.

Са Црњанским, Краковим и Растком Петровићем почиње и увођење филмске технике у прозу, што је карактеристично за многе млађе писце, посебно за оне који су писали сценарија (Борислав Пекић, Данило Киш, Јован Радуловић, Живојин Павловић, Емир Кустурица). Драмско искуство Слободана Селенића осјећа се и у његовим романима.

Црњански је, као и Растко Петровић, укрстио путопис и роман: *Ког Хийерборејаца* и *Људи ѿворе* су велике књиге. Још је Јован Дучић написао да је путопис роман једног срца и једне памети.

Путопис је преважан жанр у српској књижевности. Њиме српска књижевност почиње. О значају путописа изванредно је писао Јован Деретић, а о путопису XX вијека – Слађана Јаћимовић и Владимир Гвозден. Од Љубе Ненадовића креће обнова овога жанра, па он цвјета у доба модерне (Ј. Дучић, М. Алас, И. Секулић) и авангарде (С. Краков, М. Црњански, Р. Петровић, Р. Драинац).

Послије Другог свјетског рата путопис је такође важан жанр, понекад пресудан за развој појединих писаца, попут Александра Тишме. Он

је истицао да је његов путопис о Пољској био од огромног значаја у његовом развоју. О Далеком истоку – о Кини – веома лијепо је писао Миодраг Павловић, а о Индији и Кореји Радмила Гикић. Мома Димић је био велики путник и путописац, да поменемо само нека имена. Поменимо и професоре путописце: Светозар Кољевић и Радован Вучковић.

Миодраг Павловић је у путописима потврдио своју оданост Грчкој и своју везу са грчком и античком традицијом, а нарочито са Атосом и Хиландаром. Његова поезија је почесто хододарје, односно блиска је путопису.

Од 1960. па закључно са 1970. израстао је до неслућених и непредвидивих висина Меша Селимовић, претворивши ту деценију у своју златну деценију, остваривши у њој кратки роман *Мајла и мјесечина* у којем је показао чаролије полиперспективизма и интроспективног лирског приповиједања, да би у романима *Дервиш и смрт* и *Тврђава* сучелио Свијетло Љубави и Свијетло Вјере и постао једна од највећих фигура вијека. Свој однос према српском језику и традицији описао је у књизи *За и кроз Вука*, чврсто се укоријенивши у ту традицију, односно у ону њену линију чији су духовни гребени Гаврил Стефановић Венцловић, Сима Милутиновић Сарајлија и Његош. Ријетко је који наш писац – можда само Андрић – до те мјере усмјерио своје романе ка метафизичким питањима и у њима дочарао сукоб међу вриједностима као извор човјековог трагичног положаја у свијету, као што је то учинио Селимовић. Привидно монолошки, Селимовићев роман је изразито вишегласан и дијалошки, па је по томе, и по идејној и психолошкој дубини, најближи романима Достојевског.

Можда је *приповједачки вијенац* један од жанрова који је обиљежио српски двадесети вијек. Он може бити исто што и циклус приповиједака, али може бити и више од циклуса (*Башића сљезове боје* има „Јутра плавога сљеза” и „Дане црвенога сљеза”).

На почетку вијека стоји један приповједачки вијенац – *Божји људи* Борисава Станковића.

На крају вијека је декамерон *Век* Александра Гаталице. Црњански има *Приче о мушком*, Иво Андрић *Кућу на осами*, Бранко Ћопић *Башићу сљезове боје*, Миодраг Булатовић *Ђаволи долазе* и *Вук и звоно*, Драгослав Михаиловић *Пејријин венац*, Александар Тишма *Школу безбожничкива*, Борислав Пекић *Време чуда* и *Нови Јерусалим*, Данило Киш *Ране јаге*, *Гробницу за Бориса Давидовича* и *Енциклопедију мртвих*, Видосав Стевановић *Рефуза мртвака* и *Периферијске змајеве*, Мирослав Јосић Вишњић *Лейу Јелену*, Милисав Савић *Бујарску бараку*. Услове приповједачког вијенца задовољиле би и збирке Антонија Исаковића: *Велика деца*, *Пајраћ* и *вајра*, *Празни брегови* и *Несћајање*, док су „казивања Чеперку” већ но-

велистички роман. Дакле, готово најзначајније књиге српске приповједачке прозе!

У приповједачком вијенцу приповијетка добија контекстуалну вредност – обogaћена је сусједством других приповиједака – и она губи ако се чита издвојено.

Приповијетка се *ошвара према драми и монодрами* на једној, и *према лирској њесми*, на другој страни. Међу најбољим монодрамама су приповијетке Драгослава Михаиловића *Пушник* и *Пејријин венац*. Унутарњи драмски набој и могућности театрализације и екранизације посјеђују и Исаковићеве приповијетке. По блискости новеле и драме карактеристична је нова књига Николе Маловића латинично-ћириличног наслова: *Вог и Боци : novele u dramskoj formi : наоко у сшаром кључу*.

Приповијетка се отвара и према есеју, па долази до њене *есејизације*. Тако је то понекад код Андрића, Пекића, Киша и Тишме, али претечу укрштања новеле и есеја ја видим у Исидори Секулић и њеним *Саушницима*.

Када је ријеч о есејизацији и церебрализацији српске прозе, о потискивању фабуле и истицању ретардирајућих на рачун динамичких мотива, незаобилазно је име Владана Деснице, као што је незаобилазан и његов капитални роман *Прољећа Ивана Галеба*. Лиризација, интелектуализација и есејизација романа достигле су овим дјелом изузетно висок степен. Ово дјело је данас вјероватно најсродније Кишовој породичној трилогији можда и зато што Десница и Киш имају европску прозу – Пруста и Џојса прије свих – за своју основну лектуру. Владан Десница јесте најава Киша, па и Пекића, без обзира на то да ли је, и у којој мјери, био лектира двојице млађих писаца.

Наглашена је *штенденција сажимања њриче* према *крашкoј њричи*, па према *мини* и *микро њричи*, односно *фуснош*, како је своје прозно-есејистичке фрагменте назвао Милисав Савић. Иако нешто развијенији, по својој лирско-мисаоној природи блиски Савићевим „фуснотама” су лирско-есејистички фрагменти Славка Гордића, често поетски веома снажни.

Изузетно је књижевноисторијски, али и поетички важан *груш* *шш* *сажимања* на који скрећем пажњу. Тим сажимањем се гради новела или приповијетка од романијерске грађе, односно од потенцијалног романа. Новела више није фрагменат у смислу „исјечак из живота”, већ она, сажимањем, може да обухвати „цео живот”, како стоји у поднаслову Кишове капиталне новеле.

Самим тим ни *циклус новела* није више *циклус „исјечака из живота”*, већ *циклус њоштенцијалних романа*. Зато више Киш од *Гробнице...*

нема потребе за романом: новела је сажет роман; циклус новела је циклус потенцијалних романа. Ту за роман нема више мјеста. Тако је настала и Пекићева књига *Нови Јерусалим*: мајстор мегаформе био је и мајстор сажимања.

Кишови и Пекићеве *новелистички вијенци* описују „европски круг кредом” – обухватају заиста Европу – и захватају огроман временски распон: *Гробница...* од XIV до XX стољећа, а *Енциклопедија* свих двадесет вјекова историје. *Нови Јерусалим*, пак, од XIV стољећа, па до краја трећег миленијума у будућности. По томе су ове књиге јединствене.

Српску приповијетку су изванредно обогатили Милорад Павић, Горан Петровић и Владан Матијевић.

Божјаци Борисава Станковића показали су се као веома продуктивни јунаци. Интересовање за нишче и убоге показују на свој начин Миодраг Булатовић, Драгослав Михаиловић, Видосав Стевановић, Милисав Савић и Мирослав Јосић Вишњић.

Тема „раних јага”, односно дјетињства као патње, и фигуре дјечака патника такође се провлаче од Миодрага Булатовића и његовога дјечака који засађује јарећи реп како би из њега никло јаре, преко Данила Киша до Јована Радуловића и Радослава Братића.

Међу малим бројем писаца који су написали преко сто двадесет прича је и Мирослав Јосић Вишњић, који је вјеровао да прича има душу – да се у причи познаје прави писац и показује мајстор.

Ма колико се Борислав Пекић ругао термину *крајњи роман*, овај жанр је обиљежио двадесети вијек. Почнимо са Бором Станковићем (*Нечиста крв* и *Газда Младен*), па преко Вељка Милићевића (*Беснуће*), Милоша Црњанског (*Дневник о Чарнојевићу*), Ива Андрића (*Проклећа авлија*), Миодрага Булатовића (*Црвени ђепао лећи према небу*), Меше Селимовића (*Мајла и мјесечина*), Драгослава Михаиловића (*Каг су цветале њиве*), Борислава Пекића (*Усијење и суновраћ Икара Губелкијана* и *Одбрана и њоследњи дани*), Милорада Павића (*Мали ноћни роман*), Мирослава Јосића Вишњића (*Роман о смрти Галерије* и *Чешка школа*), Милисава Савића (*Хлеб и сирах*), Јована Радуловића (*Прошао живој*) до Владимира Тасића (*Ојрошјајни дар*) и Драга Кекановића (*Вейрово срце*). То су све веома значајна, а нека чак и врхунска дјела. Овај попис довољно документује моју тезу и мој суд.

Насупрот овој тенденцији, по први пут у српској књижевности срећемо *мегаформе* и *мегапројекте* – *циклусе романа*. Такви су романи Добрице Ћосића *Време смрти* и *Време зла*, а заправо је цјелокупни његов литерарни опус уланчан и повезан у велики циклус романа којим се успоставља литерарна визија епохе од друге половине деветнаестог, па до краја двадесетог вијека. Слично је и са Михаилом Лалићем који је градио прво

циклус романа о Ладу Тајовићу, па онда о Пеју Грујовићу. Ова сродност указује на дубљу блискост између ових писаца.

Најнеобичнији, најтеже савладив и обухватан, а вјероватно најбољи циклус романа јесте *Златно руно* Борислава Пекића, роман-океан у којем је помућена хронологија и гдје влада митско вријеме. Овај роман од око 4000 страна, у седам књига, има у свом средишту мит о златном руно као метонимију цивилизације стицања. Овај мит је средиште Пекићеве визије свијета. Онога часа када се човјек одлучио за овај мит, када је изабрао златно руно као своју основну вриједност, направио је кобан погрешан корак којим је одредио трагичан исход своје цивилизације. Роман има само једну ману – огроман је и тешко савладив, са малом вјероватноћом да ће бити преведен у цјелости на свјетске језике.

И Пекићева трилогија негативних утопија (*Беснило*, 1999. и *Ајлан-шида*) такође је један од значајнијих мегапројеката двадесетог вијека. У њој је Пекић направио чудесан спој „високе литературе” и „жанр-романа” да би понудио визију краја цивилизације стицања.

Пекићева „публицистика” (*Писма из туђине*) и мемоаристика (*Године које су њојели скакавци*) има универзалне амбиције: у средишту пажње није „мој случај”, већ човјек у двострукој туђини, односно емиграција, затвор и робија као антрополошки проблем.

Ваља истаћи и специфичност, уникатност *Породичној циркуса* (циклуса) Данила Киша у којем се иста грађа подвргава троструком моделовању.

Српску књижевност периода који описујемо обиљежили су *уникајни романијерски модели* Милорада Павића и његов приповједачки излет у фантастику. Планетарни успјех *Хазарској речника* и руска рецепција Павићевог дјела јесте и остаће чудо.

Модел романа-речника обиљежио је другу половину XX вијека, па су и *Хазарски речник* и *Семољ тирилоија* Мира Вуксановића спасавање језиком једног несталог свијета, односно свијета у нестајању. То је у Вуксановићевој трилогији и спасавање једне лексике у нестајању, па овај циклус романа доиста има и свој лексикографски значај – то су јединствени романи о ријечима. Павићев роман-рјечник и Вуксановићева *Семољ тирилоија* јесу остварење и потврда вредности енциклопедијске парадигме у српском роману, и несумњиво његово, не само морфолошко, обогаћење. Ови романи су бацили свјетлост и на неке сродне покушаје Бранка В. Радичевића и Милована Данојлића, односно изазвали су и ново читање Вуковог *Српској рјечника*.

Своје рјечнике правили су и истакнути пјесници – Ђорђе Нешић и Милош Кордић – што се данас не може читати а да се нема на уму и модел романа-рјечника.

Пјесници као прозни писци увијека су били добродошли у царство прозе. „Лако ти је познати планинца у равници” и пјесника међу прозним писцима. Лирска и језичка снага *Понорнице*, никад довољно хваљеног романа Скендера Куленовића, само је доказ више. Баладе у прози Милована Данојлића имају драгоцјен и непоновљив лирско-емотивни тон и дочаравају тихи, али драматичан унутарњи раскол јунака који се непрестано преиспитује. Данојлићеви романи се могу читати и као циклус о дјетињству и одрастању. Нико као Данојлић и Киш није проблематизовао приповиједање у првом лицу као цијепање личности на Ја и Он, зависно од тога да ли је ријеч о доживљајном или приповиједном времену. Дубоко симболичка густа поетска проза Рајка Петрова Нога *Јечам и калойер*, коју ја читам као поетски роман, један је од лирских и поетских врхова наше умјетничке прозе. Премрежена густом мрежом интертекстуалних нити, ова проза снажније исијава своју снагу на фону Ногове лирике и романа *Поледај дом свој, анђеле* Томаса Вулфа.

Наше вријеме афирмисало је низ *списатељица* које су обиљежиле другу половину двадесетого вијека, односно почетак двадесет првог столјећа: Јара Рибникар, Светлана Велмар-Јанковић, Милица Мићић Димовска, Вида Огњеновић, Гордана Ђирјанић, Сања Домазет, Лаура Барна, Славица Гароња Радованац, Весна Капор, Радмила Гикић. Лаура Барна је одабрала српску књижевност и вратила у роман, као књижевне јунаке, двије велике личности српске књижевности и науке о књижевности: Исидору Секулић и Веселина Чајкановића. А то је већ посебан и препознатљив, лични смјер у српској прози: Лаура Барна је препознатљива као писац културе.

Наша *литература о Другом свјетском рату* је опстала, вјероватно зато што је *исмањрала човјека у граничној ситуацији* и превазишла идеолошка ограничења. Наши прозни писци су, готово по правилу, превалили дуг и болан пут од утопије до антиутопије (Д. Ђосић, М. Лалић, Б. Ђопић, А. Исаковић). Романи Жарка Команина тематизују и проблематизују драматичност односа у троуглу отац – син – идеологија (револуција). Њихово емотивно клатно креће се од прозне баладе до породичне трагедије.

Први свјетски рат се и у савременој прози показао као „никад допевани рат”. То нијесу показале само Ђосићеве књиге, односно четворотомни роман *Време смрти*, већ и *Велики рат* Александра Гаталице и *Прича о храсту* Јанка Вујиновића, зацијело најбоље што је овај писац досад написао.

Један писац је још увијек непочитан, неоцијењен, неуклопљен у контекст српске књижевности – Милован Ђилас. Томе је, зацијело, допринијела његова животна и политичка судбина. Он је објављиван неуредно и илегално, па је остао непознат нашој књижевној публици.

Утјешан је данашњи други књижевни живот Момчила – Мома Капора. Као да се исправља велика неправда према великом сирочету. Његова *Сарајевска џирилоија*, која је злобно коментарисана, сигурно ће остати.

Истичемо с радошћу још једну велику заслугу Миодрага Павловића и Милорада Павића. Захваљујући њима, али и пјеснику Ивану В. Лалићу, српска књижевност је ухватила поново живи спој са словенско-византијском традицијом. Постоји данас у прози цио један „византијски круг” који ће се посигурно ширити: Милорад Павић, Борислав Пекић, Радослав Петковић, Горан Петровић и – Миодраг Павловић, значајан српски прозни писац.

У српску књижевност су се изванредно интегрисали писци Јевреји. Станислав Винавер тешко да се може по нечему препознати да није генерацијама у српском језику и култури; Оскар Давичо, који није желио да се издваја ничим из контекста српске и југословенске књижевности; па Исак Самоковлија, Данило Киш, Филип Давид и Давид Албахари у чијим дјелима је присуство јеврејске тематике, страдања и мита снажно наглашено. Један писац великог опуса, Ерих Кош, тражи издвајање најбољег из огромног опуса.

Најзад, ево и неколико књига које су обиљежиле наше вријеме: *Ойсада цркве Свејої Сјаса* Горана Петровића, *Прошао живої* Јована Радловића, *Ойрошїајни дар* Владимира Тасића, *Вейрово срце* Драга Кекановића и *Прилично мрїви* и *Врло мало свејлосїи* Владана Матијевића. Свој раскошни дар потврдио је и Владимир Кеџмановић књигама *Тої је био врео* и *Осама*.

За крај сам оставио троје Новосађана: Милицу Мићић Димовску, чије *Одмрзавање* припада незабораву, Бошка Петровића, који је мисаоно оплеменио своју визију историје у *Певачу* и поклонио српској књижевности модел романа-диптиха, односно свој однос према времену у приповиједању, и мени све дражег приповједача хладног заноса Александра Тишму. Његова проза је донијела пуно антрополошких открића о разорном еросу и разорној историји, односно рату, а његови изванредни и сурови наслови – *Уїоїреба човека* и *Школа безбожнишїва*, довољно већ наговјештавају шта нам овај велики писац говори о човјеку и нашем времену.

Овај преглед тенденција половине вијека нужно је према многим писцима остао неправедан. Врло је могуће да ће, колико (је) сјутра, нешто са књижевне периферије ускочити у центар књижевних збивања. Критичари су ријетко када пророци.

Петар ПИЈАНОВИЋ¹

ВИДОВИ МОДЕРНОСТИ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Да би тема из наслова овога рада добила одговарајући смисао најпре је потребно у најкраћим цртама показати како се разумевају или могу разумети термини *модерност* и *савремена српска проза*. Модерно се обично разумева у опозицији према ономе што је традиционално. За разлику од онога што је у књижевности већ познато и овештало, модерно и модерност указују на садржаје и форме онога што није довољно познато нити истрошено. У вези са овим Јан Мукаржовски говори о очекиваном и неочекиваном именовању у тексту. Очекивано је оно што је истрошено, уобичајено или дословно. Неочекивано је оно што још није постало нормирано и, како истиче чешки теоретичар, делује против аутоматизације чина говора.

У *Естетички језика* Мукаржовски отуда расправља о естетској норми и ономе што естетски није нормирано, а исказује се кроз нов или неистрошен, тј. модеран књижевни израз. Модерност тако улази у празан, дотад неусељаван простор познате књижевне куће коју чини традиција. Многи су о томе писали. Можда за неког неочекивано поменућу само проишлого Душана Радовића који је модерност дефинисао формом парадокса: модерно је непрецизан израз за нешто што би морало да буде трајно, дакле изван моде. Ту врсту модерности у прози за сва времена у европској књижевности доказује, рецимо, Сервантесов *Дон Кихот*. Хоризонт читаочевог очекивања увек иде изван или мимо онога што му дело нуди. Модерност је увек у симетрији разлике очекиваног и понуђеног у тексту, и то оне разлике коју успоставља традиција матичне књижевности.

Други термин тиче се поља *савремене српске прозе*. Овај књижевно-историјски термин по свему се односи на српску прозу створену за последњих пола века, што значи од шездесетих година прошлога столећа до данас. Из тог корпуса, према теми овога рада, треба издвојити онај део прозе у којем је модерност важно тематско и поетичко обележје. Оно се препознаје у

¹ Проф. др, професор књижевности, Учитељски факултет, Универзитет у Београду
E-mail: petar.pijanovic@uf.bg.ac.rs

Издавач
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
Огранак САНУ у Новом Саду

За издавача
Академик Стеван Пилиповић

Уредник
Академик Миро Вуксановић

Лектор и коректор
Љиљана Клевернић

Припрема
Оливера Михајловић

Штампа
Службени гласник, Београд

Тираж 500

ISBN 978-86-81125-96-0

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41.09(082)

СРПСКА књижевност данас : (зборник радова са округлих столова 2014-2017) / уредник Миро Вуксановић. - Нови Сад : Српска академија наука и уметности, Огранак, 2018 (Београд : Службени гласник). - 331 стр. ; 23 cm

На спор. насл. стр.: Serbian literature today. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Регистар.

ISBN 978-86-81125-96-0

1. Вуксановић, Миро, 1944- [уредник]
а) Српска књижевност - Зборници